

Romák és travellerek a közoktatásban

Az EU tagállamaiban fennálló
helyzet áttekintése

Összefoglaló

EUMC 2006

A jelentés egyes országokra vonatkozó adatait és információit a Rasszizmus és Idegengyűlölet Európai Információs Hálózatának (RAXEN) nemzeti fókuszpontjai biztosították. A jelentés kizárólag tájékoztató célt szolgál, és sem jogi tanácsnak, sem jogi véleménynek nem minősül.

Előszó

A jelentés célja, hogy –az általános és középiskolai közoktatást kiemelve – áttekintést adjon a roma és traveller¹ tanulók oktatáshoz való hozzáféréséről az Európai Unióban. A jelentés a roma és traveller tanulók oktatásáról rendelkezésre álló adatokat és információkat, illetve a meglévő nemzeti stratégiákat és politikákat vizsgálja, kiemelve a megkülönböztetéssel, a kirekesztéssel és a szegregációval kapcsolatos problémákat. Ugyancsak felvázolja a legfontosabb idevágó jogi és politikai kezdeményezéseket, más főbb érintettek elképzeléseit és tevékenységeit, valamint bemutatja az EU-intézmények és a tagállamok politikai döntéshozóihoz intézett következtetéseket és véleményeket.

A jelentés alapjául szolgáló nemzeti tanulmányok² és egyéb források azt mutatják, hogy igen kevés friss hivatalos adat áll rendelkezésre a romák és travellerek oktatásáról. Bár az EUMC elismeri és tiszteletben tartja az etnikai hovatartozásra és származásra vonatkozó adatgyűjtéssel kapcsolatos aggályokat, úgy véli, hogy az ilyen adatgyűjtés a megfelelő és hatékony nemzeti, ill. EU-szintű stratégiák kidolgozásához fontos és szükséges. Az adatok név nélkül is összegyűjthetők, megfelelő óvintézkedésekkel biztosítva a magánjellegű vagy érzékeny információk védelmét.

A hivatalos adatok általános szűkössége ellenére a hivatalos és nem hivatalos forrásokból elérhető különféle információk egybehangzóan azt mutatják, hogy – az országok, régiók, illetve a különféle roma és traveller közösségek szerint változó oktatási szintektől függetlenül – a romák és a travellerek oktatáshoz való hozzáférése mindenhol komoly problémát jelent. Az elmúlt években néhány tagállamban változó sikerrel történtek kísérletek a kérdés megoldására, de a helyzet továbbra sem kielégítő. Még mindig sok a tennivaló, különösen a szegregáció terén, amely valamennyi megnyilvánulási formájában az oktatási rendszer legfőbb akadályát jelenti a roma és traveller gyermekek számára. A Közösségnek és tagállamainak egy átfogóbb, összehangolt szemlélet irányába kellene továbbhaladnia, hogy jobban tudja kezelni a romák és travellerek oktatását, és az ezt befolyásoló komplex tényezők sokaságát.

¹ Az ebben a dokumentumban előforduló „traveller” kifejezés kifejezetten egy írországi eredetű etnikulturális csoportra utal.

² A nemzeti tanulmányokat az EUMC RAXEN hálózatának nemzeti fókuszpontjai (NFP-k) állították össze. Az NFP-k az Európai Unió tagállamaiban működő szervezetek, amelyek az EUMC megbízásából objektív, megbízható és összehasonlítható adatokat gyűjtenek a rasszizmusról és az idegengyűlöletről.

Az etnikailag sokszínű európai összkép olyan nemzeti oktatási stratégiák kidolgozását teszi szükségessé, amelyek szembeszállnak a megkülönböztetéssel és az előítéletekkel, ugyanakkor ösztönzik a kulturális cserefolyamatokat és a kultúra kölcsönös gazdagítását, ezáltal erősítik a társadalmi kohéziót, javítják az esélyegyenlőséget és növelik a társadalmi tőkét. Erre nemcsak a humántőke termelőképességének javításához és a nagyobb gazdasági jólét megvalósításához van szükség, hanem – elsősorban – azért, mert az esélyegyenlőség és a szolgáltatásokhoz való egyenlő hozzáférés az Európai Unió alapjogainak és legfontosabb értékeinek egyike.

A romákkal és travellerekkel szemben közvetlenül és szisztematikusan alkalmazott megkülönböztetés leküzdése és oktatási helyzetük javítása valóban komoly kihívást jelent. Erős, határozott irányítás, jobb és összehangoltabb erőfeszítések révén, a roma és a traveller közösségek aktív részvételével azonban el lehetne jutni a nemzeti oktatási struktúrák azon szükségszerű, szisztematikus változtatásaihoz, amelyek javítanák a romák és travellerek jövőbeni életesélyeit alapjaiban meghatározó iskolázottságukat.

Az EUMC 2005-ös éves jelentése a romák és travellerek csoportját emeli ki a rasszizmus szempontjából leginkább sérülékeny közösségként. A foglalkoztatásban, a lakhatásban és az oktatásban egyaránt diszkriminációval szembesülnek, emellett az EU valamennyi tagállamában rendszeres áldozatai rasszista erőszakos cselekményeknek is. Az Európai Parlament 2005-ben elfogadott állásfoglalása a romák európai unióbeli helyzetéről ezt valamennyiünk felé határozottan jelezte. Az állásfoglalás új, konzultáción, együttműködésen és kollektív fellépésen alapuló partnerséget vetít előre. A partnerséget az elv és a jogállamiság fogja egységbe, a költségek és kötelezettségek méltányos megosztásától támogatva.

Beate Winkler

igazgató

2006. április

Összefoglaló

Az európai értékek sorában az esélyegyenlőség az egyik legfontosabb³. Ez különösen igaz az oktatásra, hiszen ez határozza meg a jövőre szóló életesélyeket, egyszersmind a társadalmi mobilitás fő eszközeként funkcionál. Éppen ezért feltétlenül biztosítani kell az oktatási rendszerek igazságos működését, hogy előnyeiket megkülönböztetéstől mentesen mindenki élvezhesse.

Az oktatás kulcsfontosságú eszköz a társadalmi kohézió előmozdításában, amely a három fő célkitűzés egyikeként szerepel az EU-nak „a világ legversenyképesebb, dinamikusan növekvő, tudásalapú gazdaságává” tételét célzó 2000. évi lisszaboni stratégiában, mivel az oktatás – az ismeretek és készségek biztosítása mellett – az attitűdök alakításáért is felelős, és a fiatalok számára ez teszi lehetővé a gyorsan változó társadalmi és gazdasági feltételekhez való alkalmazkodást. Amint az Európai Bizottság is hangsúlyozta, a hatékonyság és az igazságosság egymást kölcsönösen erősítő tényezők.⁴

Ebből a jelentésből kitűnik, hogy a romák és travellerek oktatási helyzete a Közösség és a tagállamok erőfeszítései ellenére sem kielégítő, ami nagyobb részt alátámasztja más szervek, például az Európa Tanács jelentésében korábban megállapítottakat. A jelentés azonban ezen túlmenően további értékkel is bír azért, hogy az Európai Unió valamennyi tagállamából összegyűjti a rendelkezésre álló bizonyítékokat, hogy a jelenlegi helyzetről teljes áttekintést adhasson, konkrét intézkedéseket is javasolva.

A roma és traveller tanulók változatlanul közvetlen, rendszeres diszkriminációnak és kirekesztésnek vannak kitéve az oktatásban, ami különböző, egymással kölcsönhatásban álló tényezőkből ered, amilyenek pl. a rossz életkörülmények, a különösen magas munkanélküliség, az elégtelen lakáskörülmények és az egészségügyi szolgáltatásokhoz való hozzáférés hiányosságai. Bár néhány tagállam elemeiben már bevezetett a kisebbségeket és a migránsokat – köztük a romákat és travellereket – megcélzó kulturális vagy kultúrák közötti oktatási stratégiákat és kezdeményezéseket, egyértelmű, hogy a jelenlegi helyzet jóvátétele szisztematikusabb változtatások véghezvitelét kívánja meg.

³ Az Európai Bizottság 2007-et nyilvánította az Esélyegyenlőség Európai Évének.

⁴ Európai Bizottság (2005) *Az oktatás és képzés korszerűsítése: kulcs Európa jólétéhez és társadalmi kohéziójához*, Brüsszel, 2005.11.30. COM(2005) 549 végleges, elérhető: http://www.europa.eu.int/comm/education/policies/2010/doc/progressreport06_en.pdf (2005.10.12.)

A jelentés azt is bemutatja, hogy a romák és travellerek oktatására vonatkozóan alig áll rendelkezésre hivatalos statisztikai adat. A legtöbb tagállamnak – ideális esetben az Európai Bizottsággal és az EUROSTAT-tal együttműködve – létre kellene hoznia, ill. javítania kellene az oktatásra kiterjedő adatgyűjtési struktúrákat és mechanizmusokat, hogy a közös mutatók kialakítása révén fokozni lehessen az adatok összehasonlíthatóságát. Ez lehetővé tenné a közösségi, nemzeti és helyi szinten hozott politikák, intézkedések és kezdeményezések hatásának tényleges, pontos kiértékelését. Az EUMC tudomásul veszi a különféle fórumokon az etnikai adatok gyűjtésével kapcsolatban elhangzott aggályokat, ugyanakkor hangsúlyozza, hogy az objektív, megbízható és összehasonlítható etnikai adatok összegyűjtésére és statisztikai feldolgozására feltétlen szükség van, mivel ez teszi lehetővé a nemzeti szinten és az EU szintjén kidolgozandó megfelelő, hatékony stratégiáknak és intézkedéseknek alapul szolgáló határozott, tárgyilagos elemzéseket. Az adatok név nélkül is összegyűjthetőek, megfelelő óvintézkedésekkel biztosítva a személyazonosság és a magánjellelű vagy érzékeny információk védelmét.

Noha a tagállamok a lakosság egészéről részletes oktatási statisztikával rendelkeznek, az alapmutatók – így a beiratkozás és az iskolalátogatás, illetve az iskolai teljesítmény és végzettség – esetében feltűnően hiányoznak a romákra és travellerekre vonatkozó, etnikailag differenciált adatok. A rendelkezésre álló demográfiai adatoknál szintén előfordulhat a romák és travellerek ténylegesnél alacsonyabb szintű szerepeltetése, különösen olyan esetekben, amikor a csoporthoz tartozást etnikai vagy nyelvi önazonosságra vonatkozó kérdéssel állapítják meg, mivel a roma és traveller identitással járó társadalmi megbélyegzettség és negatív sztereotípiák könnyen a csoporttal való nyílt azonosulás elutasításához vezethetnek. Az oktatási statisztikák országok közötti közvetlen összehasonlítását az eltérő adatgyűjtési módszerek alkalmazása és az oktatási rendszerek különböző struktúrái is lehetetlenné teszik.

Az EUMC ezért különösen megszívlelendőnek tartja a Cseh Köztársaság kormánya által 2006 januárjában hozott határozatot, amelyben jóváhagyták a roma és traveller közösségekre kiterjedő anonim adatgyűjtés új monitoringrendszerét. Az adatgyűjtés a következő területeket fedi le: oktatás, iskolalátogatás, születési ráta, migráció, munkabérek, munkanélküliség és annak hossza, a munkanélküliek életkora, a romák és travellerek gazdasági és árnyékgazdasági tevékenységei, lakhatási körülmények, a háztartások felszereltsége, adósságok.

1. A beiratkozásra és az iskolalátogatásra vonatkozó megállapítások az általános és középiskolai oktatás esetében

A meglévő adatok azt jelzik, hogy az általános iskolai beiratkozás és részvétel a legtöbb országban alacsony szintű – bár néhány országban (pl. Belgiumban, Franciaországban és Szlovéniában) jelentős regionális, életvitelbeli és egyéb eltérések tapasztalhatók a különböző roma és traveller csoportok között –, a hiányzás ezzel szemben valamennyi roma és traveller tanuló érintő tartós, általános és komoly probléma. Az alacsony iskolalátogatási és magas hiányzási arányok egyrészt azt jelezhetik, hogy a tanulók és szüleik nincsenek meggyőződve az oktatás fontosságáról, másrészt azt is tükrözik, hogy az iskolák viszont az ő részvételükkel szemben jellemzően megengedőbb magatartást tanúsítanak. Ugyanezek az adatok arra is mutathatnak, hogy a szegény családokból származó roma és traveller gyermekek nehezen juthatnak el az iskolába. A beszámolók szerint a beiratkozás több országban is javult, különösen az általános iskolák esetében, más országokban viszont továbbra is kritikus.

A rendelkezésre álló bizonyítékok azt jelzik, hogy a középfokú oktatásba való átlépés alacsony szintű, a lemorzsolódási ráták pedig az életkorral párhuzamosan emelkednek a pénzkereső foglalkozás reményében vagy az alacsony iskolai teljesítmény következtében, illetve valószínűleg a két tényező egyidejű hatása folytán. A roma és traveller tanulók iskolai teljesítményéről szóló statisztikai adatok, különösen a nemzeti átlaghoz viszonyító összehasonlítások rendkívül ritkák, a főként felmérésekből elérhető bizonyítékok mindazonáltal azt jelzik, hogy a diákok az átlagnál rosszabbul teljesítenek, ezáltal kisebb az esélyük olyan képesítést szerezni az oktatásban, amely érdemi munkalehetőségeket nyitna meg előttük.

2. A tagállamokban előforduló szegregációs gyakorlatokra vonatkozó megállapítások

A roma és traveller tanulók szegregációjának hivatalos és nem hivatalos gyakorlata az ennek leküzdésére kidolgozott stratégiák és politikák ellenére kitartóan jelen van. Bár az oktatáspolitikákban már nem szerepel a szisztematikus szegregáció, a gyakorlatban az iskolák és az oktatásügyi hatóságok különféle, általában közvetett formákban mégis képesek ezt megvalósítani, olykor a szakpolitikák és gyakorlatok mellékhatásaként, máskor pedig a települési szegregáció eredményeképpen. Az elkülönítésre egy osztálytermen belül is sor kerülhet a roma diákok külön padosorba ültetése révén. Olyan szabályozásra is találhatunk példát, amikor egyazon iskolában, de külön

osztályban tanítják őket (a tanterv ilyenkor vagy ugyanaz, vagy egy „egyszerűbb változat”). Az iskolák és az oktatásügyi hatóságok elkülöníthetik a tanulókat az „eltérő igényeikre” vonatkozó megállapításaik és/vagy magatartási kérdések vagy tanulási nehézségek alapján. Ez utóbbi vezet ahhoz, hogy a roma tanulókat gyakran a szellemi fogyatékkal élő gyermekeknek fenntartott „speciális iskolákba” helyezik át, amely jelenség még mindig aggasztó mértékben van jelen a tagállamok közül például Magyarországon, Csehországban és Szlovákiában. A felmérési és áthelyezési eljárások felülvizsgálata ügyében azonban történtek lépések, figyelembe véve a romák és travellerek gyermekeinek társadalmi és kulturális háttérében érvényes normákat és viselkedési mintákat.

3. Megállapítások az oktatáshoz való hozzáférést és az elért teljesítményt befolyásoló tényezőkről

A romák és travellerek oktatáshoz való hozzáférése és elért eredményeire hatással van az oktatásban érvényesülő közvetlen, szisztematikus megkülönböztetés és kirekesztés, de azt általános életkörülményeik is befolyásolják, amelyeket továbbra is a magas szintű munkanélküliség, a rossz lakáskörülmények és az egészségügyi szolgáltatásokhoz való rossz hozzáférés jellemez. Ezekből áll össze a szegénység, a kirekesztettség és a marginalizáció örökösi köre, ami kihat arra a képességükre, hogy az oktatásban részt vegyenek és annak előnyeiből részesüljenek. Az oktatási eredmények szempontjából ugyanakkor más tényezők is kritikus jelentőséggel bírnak:

- A beiratkozáshoz szükséges dokumentumokhoz vagy az oktatás közvetlen és/vagy közvetett költségeihez kapcsolódó kirekesztési formák;
- Az iskolai vagy osztálytermi szegregáció formái, beleértve az indokolatlan átirányítást a szellemi fogyatékkal élők speciális iskoláiba;
- A romákkal és travellerekkel kapcsolatos anyagok és információk hiánya a tantervekben (különösen a történelem és társadalomtudományok tanterveiben) és a tanulók tapasztalataihoz kapcsolódó források hiánya;
- Az etnikailag vegyes osztályok kezelésére nem kellően felkészített tanárok, akik munkájukhoz nem kapnak támogatást a kultúrák közötti közvetítőktől, és nincsenek eléggé megfizetve a korai kiégés és az indifferens attitűd kialakulásának kockázatáért;

- A zaklatásban, faji jellegű sértésekben vagy bűnbakkeresésben kifejeződő előítélet az iskolák falai között;
- Az iskolai normák és elvárt magatartási minták korai elsajátításához, de a megfelelő nyelvi készségek kialakításához is elengedhetetlenül szükséges iskola-előkészítő oktatás hiánya;
- A szülők iskolázottságának alacsony szintje, ami befolyásolja a gyermekek tanulmányaihoz adható támogatást és csökkenti a gyermekek magukkal szembeni elvárásait;
- A szülők által átélt diszkrimináció és előítélet, ami gátolja őket annak felismerésében, hogy a formális oktatásban szerzett képesítések jobb élet- és foglalkoztatási esélyekhez vezethetnének.

4. A politikai változás folyamatában felmerülő kihívások

A felsorolt problémák megoldására irányuló erőfeszítéseik során néhány tagállam lépéseket tett oktatásügyi rendelkezéseinek, illetve átfogó romaügyi stratégiájának megreformálására. Az eddigi adatok azonban azt jelzik, hogy az előrehaladás sokszor lassú és nehézkes, ami főként a helyi önkormányzatok ellenállásának és a nem roma szülők részéről érzékelt nyomásnak tulajdonítható. Számos esetben a szülők, illetve az iskolák és a helyi hatóságok részéről határozott negatív reakciókról számoltak be (pl. Magyarországról, Szlovákiából, Görögországból, Ciprusról, Csehországból, Spanyolországból), amikor megpróbálták növelni a roma tanulók számát az általános tanterv szerint működő iskolákban. Ahol kormányzati szinten létezik a romákkal és travellerekkel foglalkozó szakpolitika, a megfelelő költségvetési tervezés hiánya olykor ott is a célzott oktatási intézkedések késedelmes vagy elégtelen végrehajtásához vezet. A romákra és travellerekre vonatkozó oktatáspolitikát tekintve a tagállamok között szemléletbeli különbség is tapasztalható: egyes országokban különféle, kifejezetten a roma és traveller gyermekeket megcélzó oktatáspolitikákat dolgoztak ki és hajtanak végre, máshol ezekkel a gyermekekkel a tágabban vett megkülönböztetés elleni vagy interkulturális politikai keretben próbálnak foglalkozni. A mérhető hatást és a politikák fenntarthatóságát illetően rendelkezésre álló információ mindenesetre mindkét esetben igen korlátozott. Számos tagállamban került sor különféle innovatív projektekre, gyakran az Európai Közösség pénzügyi támogatásával. A tíz „új” tagállam csatlakozásának szakaszában különösen a PHARE programot használták fel ilyen célra, és ez hozott is néhány pozitív, végső soron a politikai döntéseket is befolyásoló eredményt.

Az Európai Unió és tagállamai komoly kihívással néznek szembe, ha le akarják küzdeni a romákkal és travellerekkel szembeni

megkülönböztetést, és javítani akarnak az esélyegyenlőségen az oktatáshoz való hozzáférésben. A kiegyensúlyozottabb, megfelelő forrásokra támaszkodó és a roma és traveller közösségek aktív részvételével megvalósuló politikák révén azonban el lehetne érni a kívánt szisztematikus változásokat a nemzeti oktatási struktúrákban, és javítani lehetne az érintettek oktatását, amely oly döntő mértékben befolyásolja jövőbeni életesélyeiket.

5. Az EUMC véleményei

Az EUMC által kiadott, a roma és traveller közösségek aktív részvételével megvalósuló átfogó, illetve célzott nemzeti és helyi szintű fellépést sürgető véleményekben a romák és travellerok oktatási helyzetét meghatározó fő tényezőkről nagy vonalakban a következőket fogalmazták meg⁵:

Általános politikák és intézkedések

- A tagállamoknak és a helyi hatóságoknak átfogóan, az érintett csoportokat megcélzó cselekvési tervek végrehajtása révén kellene foglalkozniuk a romákra és travellerekre kiható tényezőkkel az olyan területeken, mint például az oktatás, a lakhatás, a foglalkoztatás, az egészségügy és a személyes okmányok beszerzése. A helyzet rendszeres ellenőrzésének felelősségét a nemzeti esélyegyenlőségi szervekre kell ruházni;
- A tagállamoknak konkrét politikákat és intézkedéseket kell kidolgozniuk, előmozdítva a romák és travellerok történelmének és kultúrájának tiszteletben tartását és elismerését, mégpedig az újságírók és a média bevonásával.

Oktatási politikák és intézkedések

- A tagállamoknak azt is biztosítaniuk kell, hogy a külön iskolába vagy osztályba sorolást jelentő közvetlen vagy közvetett szegregáció minden formáját tiltó intézkedések legyenek hatályban, és ezeket a megfelelő hatóságok végre is hajtsák, hatékony, arányos és visszatartó erejű szankciók terhe mellett.

⁵ Az EUMC véleményeinek részletes bemutatása a jelentés végén található.

- A tagállamoknak konkrét deszegregációs intézkedéseket kell alkalmazniuk olyan esetekben, amikor a roma és traveller gyermekek elkülönítése áll fenn, biztosítva a deszegregációs intézkedések helyi szintű, helyes végrehajtását.
- A tagállamoknak a szükségtelen adminisztratív akadályok megszüntetése és a szükséges dokumentumok biztosítása révén kell ösztönözniük a romákat és travellereket a beiskolázásra.
- A tagállamoknak biztosítaniuk kell, hogy a roma és traveller tanulókat oktató iskolák megkapják azt a megfelelő – ha kell, kiegészítő – finanszírozást, amely lehetővé teszi számukra, hogy a többi állami iskoláéval azonos színvonalú oktatást nyújtsanak.
- A tagállamoknak gyakorlati ösztönzőket, például kiegészítő szociális ellátásokat kell biztosítaniuk a roma és traveller családok részére, hogy így ösztönözzék a beiratkozást az iskolára felkészítő oktatásba, ami közvetve a nők foglalkoztatási lehetőségeinek javítását is támogatja.
- Az oktatásügyi hatóságoknak biztosítaniuk kell valamennyi roma és traveller tanuló ingyenes hozzáférését a kötelező és az azt követő oktatáshoz, a felsőoktatást is beleértve, abban az értelemben, hogy költségeiket (pl. tandíjak, a tankönyvek és egyéb tanszerek ára, a közlekedés stb.) ösztöndíjkból és tandíj-támogatási rendszerekből kell fedezni.
- Az oktatásügyi hatóságoknak speciális kiemelési programokat kell létrehozniuk, hogy a roma és traveller gyermekeket áthelyezzék és integrálják a normál oktatásba.
- Az oktatásügyi hatóságoknak biztosítaniuk kell, hogy a traveller közösségekben élő tanulókat olyan speciális pedagógiai intézkedésekkel segítsék, amelyek az ideiglenes lakhelyük szerinti helyi iskolába való beilleszkedésüket, a fejlődésük rendszeres nyomon követését és a távoktatás igénybevételének ösztönzését szolgálják.
- Az oktatásügyi hatóságoknak mérlegelniük kell, hogy a különösen nagy roma népességű területeken választható kurzusként valamennyi tanuló számára elérhetővé tegyék a romani nyelvtanfolyamokat. A romani iskolai használatával kapcsolatban konzultálni kell a helyi roma közösséggel, mivel ez ügyben olykor megoszlanak a vélemények.
- Az oktatásügyi hatóságoknak tudatosító kampányok megtervezése és végrehajtása révén helyi szinten, a romák és travellerek képviselői,

illetve a helyi hatóságok bevonásával kellene népszerűsíteni az iskolára felkészítő oktatást. A középpontban a roma és traveller szülőket az iskolára felkészítő oktatásba bevonó konkrét intézkedéseknek kell állniuk, hogy eloszlassák az asszimilációtól vagy a zaklatástól való félelmeket.

- Az oktatásügyi hatóságoknak biztosítaniuk kell, hogy a roma és traveller tanulókat aránytalanul nagy számban speciális iskolába utaló megkülönböztető gyakorlatokat olyan értékelési eljárások és pszichológiai-pedagógiai felmérések váltsák fel, amelyek figyelembe veszik a nyelvi kérdéseket és az eltérő társadalmi-kulturális normákat, és amelyek a romák és travellerek képviselőinek bevonásával kerülnek kidolgozásra.
- Az oktatásügyi hatóságoknak biztosítaniuk kell, hogy az értékelési eljárásokat és pszichológiai-pedagógiai felméréseket a szülők közvetlen részvételével, szisztematikusan figyelemmel kísérjék.
- Az oktatásügyi hatóságoknak biztosítaniuk kell, hogy a romák és travellerek történelme és kultúrája helyet kapjon a tankönyvekben, külön figyelmet szentelve a romák által a holokauszt során átélt tapasztalatoknak. Ehhez biztosítani kell a romák és travellerek által az egyes országokban, illetve Európában tett fontos hozzájárulásokról szóló anyagokat.
- Az oktatásügyi hatóságoknak biztosítaniuk kell, hogy az etnikailag vegyes osztályokban tanító tanárok különleges képzésben és megfelelő fizetésben részesüljenek, és munkájukat szakértők és kultúrák közötti közvetítők támogassák. A tanároknak azt is tudatosítani kell, hogy az osztályban a roma és traveller gyerekeket többet kell foglalkoztatni, és nem szabad visszavenni a motivációjukból azáltal, hogy alacsonyabb követelményeket támasztanak velük szemben.
- Az iskoláknak szisztematikusan figyelemmel kell kísérni a hiányzást és az iskolakerülést, és aktívan be kell vonniuk a szülőket a gyermek rendszeres iskolalátogatásának biztosításába. Az iskolák ilyenformán megismerhetik a hiányzások háttérében álló okokat, és megfelelő válaszokat dolgozhatnak ki ezek kezelésére.
- Az iskoláknak fel kell hívniuk a figyelmet a roma és traveller tanulók által elért tanulmányi sikerekre, az illetékes hatóságoknak pedig gondoskodniuk kell arról, hogy a képesítéssel rendelkezőket támogassák a megfelelő munkahely keresésében, így a többiek felé is bemutatva a tanulmányi teljesítmény és a jobb életésélyek közötti összefüggést.

- Az iskoláknak határozott erőfeszítésekkel kell törekedniük a roma és traveller szülők bevonására az iskolához kapcsolódó tevékenységekbe, egymás kölcsönös megértésének fokozása érdekében. Az iskolák úgy válhatnak vonzóbbá a szülők számára, ha tiszteletben tartják értékeiket és kultúrájukat, egyben elismerik a gyermekeik oktatásában való közreműködésüket.
- A helyi hatóságoknak az életszínvonal javítását szolgáló létesítményeket kell a traveller közösségek rendelkezésére bocsátaniuk. Az iskoláknak megfelelő pedagógiai intézkedésekkel kell törekedniük a gyermekek integrálására az iskolai közösségbe, a nomádizmust legitím életformaként elismerve és tiszteletben tartva.

Monitoring és adatgyűjtés

- Az oktatásügyi hatóságoknak szisztematikusan kell gyűjteniük az etnikailag differenciált statisztikai adatokat a romák és travellerek oktatási helyzetéről, ami a politikák és intézkedések hatásának mérésére is szolgál.
- A tagállamoknak ebben a tekintetben mérlegelniük kell az Európai Bizottsággal és az Eurostattal való együttműködés lehetőségét, hogy a roma és traveller tanulók oktatásának tényleges figyelemmel kísérése érdekében közös statisztikai mutatókat dolgozzanak ki.